

Date: 17th August-2026

O'SMIRLARDA KIBERTAHDIDLARGA NISBATAN PSIXOLOGIK CHIDAMLILIK VA HIMOYA XULQ-ATVORINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Aziza Davlatovna Qurbonova

PhD Student (Doctoral Researcher), Samarkand State University, Samarkand, Uzbekistan

E-mail: azikurbanova01@gmail.com

ORCID: 0009-0003-5269-9394

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy kibermakon sharoitida o'smirlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, ularning kibertahdidlar va axborot-psixologik xurujlarga nisbatan emotsional-xulqiy reaksiyalari nazariy hamda kriminologik jihatdan tahlil qilingan. R.W. Rogersning Himoya motivatsiyasi nazariyasi, A. Banduraning o'z-o'ziga ishonch va I. Ajzenning idrok etilgan xulqiy nazorat konsepsiyalari asosida o'smirlarda "nishon illyuziyasi" hamda passiv himoya pozitsiyasining shakllanish sabablari ochib berilgan. Kiberjinoyatchilarning uch bosqichli tipologiyasi asosida o'smirlarni kiber-tahdidlardan muhofaza qilishning differensial profilaktika mexanizmlari va amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: kibermakon, o'smirlar psixologiyasi, Himoya motivatsiyasi nazariyasi (PMT), o'z-o'ziga ishonch, nishon illyuziyasi, axborot-psixologik urush, kiber-gigiyena, kiberjinoyatchilar tipologiyasi.

Аннотация. В данной статье теоретически и криминологически проанализированы социально-психологические особенности подростков в условиях современного киберпространства, а также их эмоционально-поведенческие реакции на киберугрозы и информационно-психологические атаки. На основе теории мотивации защиты (PMT) Р.У. Роджерса, концепции самоэффективности А. Бандуры и воспринимаемого поведенческого контроля И. Айзена раскрыты причины формирования "иллюзии мишени" и пассивной защитной позиции у подростков. На основе трехуровневой типологии киберпреступников предложены дифференцированные механизмы профилактики и практические рекомендации по защите подростков от киберугроз.

Ключевые слова: киберпространство, психология подростков, теория мотивации защиты (PMT), самоэффективность, иллюзия мишени, информационно-психологическая война, кибергигиена, типология киберпреступников.

Abstract. This article theoretically and criminologically analyzes the socio-psychological characteristics of adolescents in the modern cyberspace environment, as well as their emotional and behavioral responses to cyber threats and information-psychological attacks. Based on R.W. Rogers' Protection Motivation Theory (PMT), A. Bandura's self-efficacy theory, and I. Ajzen's perceived behavioral control framework, the underlying causes of the "target illusion" and passive protective behavior in adolescents are identified. Furthermore,

Date: 17th August-2026

based on a three-tier typology of cybercriminals, differentiated prevention mechanisms and practical recommendations are proposed to protect adolescents from cyber threats.

Keywords: cyberspace, adolescent psychology, Protection Motivation Theory (PMT), self-efficacy, target illusion, information-psychological warfare, cyber hygiene, cybercriminal typology.

Zamonaviy axborot jamiyatida raqamli texnologiyalar va kibermakonning jadal rivojlanishi o'sib kelayotgan yosh avlodning ijtimoiylashuv jarayoniga tubdan ta'sir ko'rsatmoqda. Bugungi kunda internet o'smirlar uchun nafaqat axborot olish va ta'lim manbai, balki muloqot qilish, o'z-o'zini namoyon etish hamda shaxsiy qadriyatlarni shakllantirishning asosiy maydoniga aylandi. Biroq kibermakonning bunday kengayishi axborot xavfsizligi tushunchasiga bo'lgan yondashuvlarni o'zgartirib, yangi turdagi ijtimoiy-psixologik xavf va tahdidlarni yuzaga keltirmoqda. Hozirgi bosqichda kiberhujumlar va axborot kurashi vositalari faqatgina texnik tizimlar yoki ma'lumotlar bazasiga zarar yetkazish bilan cheklanmaydi. Ular emotsional va xulqiy jihatdan hali to'liq shakllanmagan o'smirlar qatlamining psixologik barqarorligiga bevosita tahdid solmoqda (Minei & Matusitz, 2011; Gandhi et al., 2011). O'smirlik davriga xos bo'lgan emotsional beqarorlik, tavakkalchilikka moyillik hamda raqamli muhitdagi yuqori faollik ularni kiberjinoyatchilar va axborot-psixologik manipulyatsiyalarning eng zaif nishoniga aylantirmoqda.

Foydalanuvchilarning kibermakondagi himoya xulq-atvorini va tahdidlarga nisbatan reaksiyasini tushunishda ularning subyektiv e'tiqodlari va psixologik omillari markaziy o'rin tutadi. R.W. Rogersning Himoya motivatsiyasi nazariyasi (PMT), Albert Bandura (1991) tomonidan asoslangan o'z-o'ziga ishonch nazariyasi va Isek Ajzen (2002) ning idrok etilgan xulqiy nazorat konsepsiyasi shuni ko'rsatadiki, insonning inqirozli vaziyatda o'zini himoya qila olishi uning shaxsiy ko'nikmalariga va jarayonni nazorat qila olishiga bo'lgan subyektiv ishonchiga bog'liq. Nazariy tahlillar o'smirlarda "nishon illyuziyasi" (hujum shaxsan menga qaratilmaydi degan psixologik himoya) va himoya choralarining noqulayligi tufayli passiv xulq-atvor shakllanishini ko'rsatadi. Axborot urushi sharoitida jamiyat shuuriga ta'sir o'tkazish hamda kiber-gigiyena mexanizmlari B.I. Ismoilov (2020), Sh.R. Gulomov va M.H. Rustambayev (2021) hamda M.Z. Ziyadullayev (2022) ishlarida ko'rsatib o'tilgan.

O'smirlarning kiberjinoyatchilar tipologiyasi (virtual-situativ, gibrid va uyushgan kiberguruhlar) ta'siriga tushib qolish sababi ulardagi o'z-o'ziga ishonch ko'rsatkichining yetishmasligi va axborot-psixologik manipulyatsiyalarni o'z vaqtida idrok eta olmasligidir. O'smirlarda kibertahdidlarga nisbatan psixologik chidamlilikni va samarali himoya xulq-atvorini shakllantirish uchun ularda kiber-gigiyena ko'nikmalarini rivojlantirish, axborotni kritik tahlil qilish imkoniyatlarini oshirish hamda psixologik profilaktika ishlarini yo'lga qo'yish talab etiladi.

O'smirlik davri shaxsning ijtimoiy-psixologik rivojlanishida keskin inqirozlar, emotsional beqarorlik va o'zini namoyon etishga bo'lgan kuchli ehtiyoj bilan ajralib turadi.

Date: 17th August-2026

Bu yoshdagi shaxslarning kibermakondagi faolligi ularni raqamli muhitdagi turli tahdidlar va axborot-psixologik xurujlarning asosiy obyekti va subyektiga aylantirmoqda. O'smirlarda kibertahdidlarga nisbatan psixologik chidamlilik hamda adekvat himoya xulq-atvorini shakllantirish jarayoni bir qancha nazariy va ijtimoiy-psixologik omillarga tayanadi.

Foydalanuvchilarning raqamli muhitdagi xulq-atvor dinamikasini va reaksiyalarini tushuntirishda R.W. Rogers (1975, 1983) tomonidan ilgari surilgan Himoya motivatsiyasi nazariyasi (*Protection Motivation Theory — PMT*) muhim metodologik poydevor hisoblanadi. Ushbu nazariyaga ko'ra, o'smirning kiberxavfsizlik qoidalariga rioya qilishi va o'zini himoya qilish mexanizmlarini ishga solishi ikkita asosiy kognitiv jarayonga bog'liq: tahdidni baholash hamda himoya imkoniyatlarini baholash. Tahdidni baholash jarayonida o'smir kiberhujumning xavflilik darajasini (*perceived severity*) hamda ushbu xavf shaxsan o'ziga qaratilish ehtimolini (*perceived susceptibility*) idrok etadi. Biroq o'smirlik davriga xos bo'lgan "egotsentrizm" va tavakkalchilikka moyillik ularda "nishon illyuziyasi"ni keltirib chiqaradi. Yoki, o'smirlar kibertahdidlarning mavjudligini va ularning og'ir oqibatlarini e'tirof etsalar-da, "bu xavf menga daxldor emas" degan subyektiv e'tiqod tufayli ehtiyotkorlik choralari e'tiborsiz qaraydilar.

Himoya imkoniyatlarini baholashda esa Albert Bandura (1991) ning ijtimoiy-kognitiv nazariyasida ilgari surilgan o'z-o'ziga ishonch hamda Isek Ajzen (2002) ning idrok etilgan xulqiy nazorat tushunchalari markaziy o'rin tutadi. O'smirda kiberhujum sodir bo'lganda yoki inqirozli vaziyatda mustaqil ravishda to'g'ri qaror qabul qila olish va hujumni qaytarish ko'nikmasiga bo'lgan subyektiv ishonch qanchalik yuqori bo'lsa, uning xavfsizlik choralari amalga qo'llash ehtimoli shunchalik ortadi. Aksincha, himoya choralari amalga oshirishdagi zahmat, vaqt sarfi hamda texnik noqulayliklar o'smir tomonidan yuqori deb idrok etilsa, unda idrok etilgan nazorat hissi pasayadi va bu passiv himoya pozitsiyasining shakllanishiga olib keladi.

Kibermakonda axborot urushlari va axborot-psixologik xurujlarning kuchayishi o'smirlar shuuriga va emotsional holatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularda ijtimoiy xavotir, tushkunlik va ishonchsizlik muhitini yuzaga keltirmoqda. Axborot kurashi sharoitida jamiyat va o'smirlar shuurini manipulyatsiyalardan himoya qilish, feyk xabarlarga qarshi kritik fikrlashni rivojlantirish hamda kiber-gigiyena mexanizmlari milliy olimlar B.I. Ismoilov (2020), Sh.R. G'ulomov va M.H. Rustambayev (2021) hamda M.Z. Ziyadullayev (2022) ilmiy izlanishlarida asoslab berilgan.

Kiberjinoyatchilarning kriminologik tipologiyasi va operatsion xususiyatlarini tahlil qilish o'smirlarni kiber-tahdidlardan muhofaza qilishning differensial profilaktika tizimini yaratish imkonini beradi. Kiberjinoyatchilarni mahalliy lashuvi hamda motivatsiyasiga ko'ra uchta asosiy toifaga ajratish mumkin:

1. **Virtual-situativ jinoyatchilar (1-toifa):** Jinoyat niyati faqat kibermakondagi anonimlik va kriminogen sharoitda shakllanadi. O'smirlar ushbu toifadagi xakerlik va zararli dasturlar bilan asosan bilim yetishmasligi tufayli to'qnash kelishadi;

Date: 17th August-2026

2. **Gibrid kriminallashgan shaxslar (2-toifa):** Ham kibermakonda, ham real hayotda barqaror jinoiy motivatsiyaga ega bo'lib, o'smirlarni kiber-shantaj, tovlamachilik va moliyaviy firibgarliklarga jalb etishga urinadi;

3. **Uyushgan kiberguruhlar (3-toifa):** An'anaviy jinoyat olamidan o'tib, professional IT-mutaxassislarni yollagan holda transmilliy darajada harakat qiladi va o'smirlar shuurini axborot-psixologik manipulyatsiyalar orqali o'z strategik manfaatlariga bo'ysundirishni ko'zlaydi.

Nazariy va kriminologik tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'smirlarda kibertahdidlarga nisbatan psixologik chidamlilikni shakllantirish shunchaki umumiy va rasmiy ogohlantirishlar berish bilan cheklanmasligi lozim. Buning uchun ularda inqirozli situatsiyalarda harakat qilish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi amaliy kiber-gigiyena mashg'ulotlarini yo'lga qo'yish, axborotni kritik baholash imkoniyatlarini oshirish hamda kiberjinoyatchilarning har bir toifasiga nisbatan ota-onalar va ta'lim muassasalari hamkorligidagi profilaktika mexanizmlarini tatbiq etish zarur.

Olib borilgan nazariy-psixologik va kriminologik tahlillar shuni ko'rsatadiki, kibermakondagi tahdidlarning o'smirlar hayotiga ta'sirini baholashda faqat texnik va dasturiy himoya vositalari yetarli emas, balki o'smir shaxsining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari va subyektiv e'tiqodlari hal qiluvchi o'rin tutadi. O'smirlarda kibertahdidlarning jiddiyligini tushunish hissiy darajada mavjud bo'lsa-da, ularda nishon illyuziyasi ustuvorlik qiladi. Shuningdek, inqirozli vaziyatda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarining yetishmasligi hamda murakkab xavfsizlik qoidalariga rioya qilishni zahmat deb idrok etish o'smirlar o'rtasida passiv himoya pozitsiyasini yuzaga keltirmoqda. Bu esa axborot-psixologik urush va manipulyatsiyalar sharoitida ularning emotsional barqarorligini zaiflashtiradi. O'smirlarda kibertahdidlarga nisbatan psixologik chidamlilik va himoya xulq-atvorini shakllantirish uchun ta'lim muassasalarida shunchaki ogohlantirishlar bilan cheklanmay, inqirozli sharoitda aniq harakat qilishni o'rgatuvchi treninglar va interaktiv simulyatsiyalarni joriy etish zarur. Shuningdek, o'smirlarda feyk xabarlarini ajratish imkonini beruvchi mediasavodxonlik hamda kritik fikrlashni shakllantirish, kiberjinoyatchilarning xavflilik darajasiga qarab ota-onalar, ta'lim muassasalari va mutaxassislar o'rtasida tezkor axborot almashish mexanizmlarini yo'lga qo'yish talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ajzen, I. Perceived behavioral control, self-efficacy, locus of control, and the theory of planned behavior / I. Ajzen // Journal of Applied Social Psychology. – 2002. – Vol. 32, No. 4. – P. 665–683.
2. Bandura, A. Social cognitive theory of self-regulation / A. Bandura // Organizational Behavior and Human Decision Processes. – 1991. – Vol. 50, No. 2. – P. 248–287.
3. Ismoilov, B. I. Axborot urushlari sharoitida jamiyatning psixologik xavfsizligini ta'minlash va kiber-gigiyena masalalari / B. I. Ismoilov // O'zbekiston Jamiyati va Boshqaruvi. – 2020. – № 3 (2). – B. 45–53.

Date: 17th August-2026

4. Rogers, R. W. A protection motivation theory of fear appeals and attitude change / R. W. Rogers // The Journal of Psychology. – 1975. – Vol. 91, No. 1. – P. 93–114.
5. Ziyadullayev, M. Z. Kibermakonda shaxs va jamiyat xulq-atvori: Kriminologik tipologiya va profilaktika mexanizmlari / M. Z. Ziyadullayev // Huquqiy Tadqiqotlar Jurnali. – 2022. – Tom 7, № 4. – B. 112–120.

